

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LXII/1

НОВИ САД
2019

Драгана Д. Вељковић Станковић. *Како мислимо речи.*
Прилози истраживању когнитивних аспеката српске лексике.
 Београд: Јасен, Филолошки факултет Универзитета у Београду,
 2018, 274 стр.

Когнитивистичка истраживања Драгане Вељковић Станковић, професора на Филолошком факултету у Београду, обављена током последњих шест година, добила су форму заокружене целине у виду монографије под називом *Како мислимо речи. Прилози истраживању когнитивних аспеката српске лексике*. Монографију чини десет радова, од којих је осам већ објављено, а за ову прилику уређено и методолошки и термилошки усаглашено, док се два рада први пут објављују. Радови су груписани у три поглавља: *Неки аспекти интенсификације у српском језику* (стр. 11–76), *Деминуција и интензификација* (стр. 77–136) и *Антропологијски усмерена семантичка деривација* (стр. 137–258). Књига је пропраћена уводом *О књизи Како мислимо речи* (стр. 7–9), а завршава се списком литературе (стр. 259–269) и индексом цитираних аутора (стр. 270–272).

Полазећи од тога да сваки језик поседује специфичне матрице на основу којих „производи” значења, ауторкин циљ је био да представљањем једног броја ових матрица допринесе разумевању концептуалног мозаика изворних говорника српског језика. Истраживање је засновано на обимној и стилски разноврсној, репрезентативној грађи, чврстом и прецизном теоријско-методолошком апарату и релевантној литератури. Грађу чине: *Корпус савременог српског језика* Математичког факултета Универзитета у Београду, из којег је ексцерпиран највећи део примера, речници савременог српског језика, у које, поред описних, спадају и речници жаргона (*Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза* Д. Андрића, *Београдски фрајерски речник* П. Имамија, *Речник савременог београдског жаргона* Б. и Н. Герзић) и *Велики речник сјраних речи и израза* И. Клајна и М. Шипке, као и *Асоцијативни речник српског језика* П. Пипера, Р. Драгићевић и М. Стефановић, *Обраћни речник српског језика* М. Николића и речници синонима (*Синоними и сродне речи српскохрватског језика* М. Лалевића и *Речник синонима* П. Ћосића и сарадника), затим, у мањем обиму, књижевна дела, дневне и периодичне новинске публикације и други извори доступни на интернету, као и примери из разговорног језика. По свом основном карактеру когнитиван, приступ укључује и методолошки реквизитаријум многих лингвистичких дисциплина: стилистике, прагматике, нормативистике, лексикологије, семантике, дериватологије, методике наставе језика, лингвокултурологије и етнолингвистике, што истраживање чини мултидисциплинарним. Ауторка се ослања мање на славистичку, а више на англосаксонску лингвистичку литературу, користећи се и резултатима других хуманистичких дисциплина (психологије, философије, социологије, митологије, етнологије и антропологије). Озбиљност и истраживачка акрибичност огледају се и у прецизним

статистичким анализама. Резултати проучавања неретко су представљени схематски и табеларно, што доприноси прегледности закључака и радова у целини.

Прво поглавље чине радови: *О ширењу круџа адјективних и адвербијалних интензификаџора у српском језику (иод уишцајем џроцеса џлобализације)* (стр. 11–25), *О значењу и уиоџреби интензификаџора* ултимативан (стр. 26–40) и *Интензификаџија и афирмаџивна квалификаџија лексема са значењем неџаџивне експресије* (стр. 41–76).

У првом раду се разматра феномен језичке интензификаџије у контексту глобализације, чија је особеност, између осталог, ширење интернационализама. Ауторка уочава да су се интензификатори *аџсолуџно*, *џоџџално*, *комџлеџно* и сл. почели осећати снажнијим, па отуда и пожељнијим лексичким агенсима од домаћих, што се препознаје по све израженијем процесу (ре)дистрибуџије, у коме прилози *веома*, *врло*, *изузеџно*, *џосебно*, *џоџџуно*, *сасвим* и др. узмичу пред страним лексичким максимизаторима и екстремним модификаторима. Зато поставља за циљ да образложи оправданост, односно неоправданост употребе ових јединица, да укаже на неке значењске и колокаџијске специфичности страних интензификатора, а такође и да открије когнитивну утемељеност интензификаџије адјективним и адвербијалним лексичким појачивачима *аџсолуџан* / *аџсолуџно*, *џоџџалан* / *џоџџално* и *комџлеџан* / *комџлеџно*. Суптилна анализа показује да говорници српског језика олако посежу за датим лексичким појачивачима иако би било адекватније употребити неки од бројних расположивих адверба и адвербијалних израза домаћег порекла (*џоџџуно*, *сасвим*; *безусловно*, *несумњиво*, *без сумње* и сл.), као и то да је интензификаџија датим адвербима каткад сувишна или сасвим неприкладна (нпр. *живети *џоџџално*). Поред тога што је значајан за област нормативистике и језичке културе, овај рад представља допринос и у области превођења јер уз примере са датим интернационализмом из палете стилских регистара (књижевног, публицистичког, разговорног укључујући и жаргон) ауторка нуди конкретно, одговарајуће решење. Отуда налазимо да би нпр. у реченици „У сваком случају, осећао сам се сасвим друкчије него обично, *џоџџално* чудновато, као никад дотле у животу” (Т. Ман, *Чаробни бреџ*) уместо датог прилога, који се некритички преузима из оригинала, умеснија била употреба прилога *џоџџуно* / *џосве*. У закључку се истиче да је неумесна употреба датих интензификатора заправо одраз негативног утицаја глобализације и њоме подстакнуте унификаџије, тј. тежње према униформности језичког израза која се испољава кроз неодговарајућу употребу позајмљеница.

Неадекватно посезање за страним интензификаторима, како у колоквијаном језику тако и у књижевном преводу, илуструје и употреба придева *уџџиматџиван* и прилога *уџџиматџивно*, о чему говори и други рад, који се овде први пут објављује. Дато истраживање је нарочито занимљиво са становишта прагматике јер показује како се некритичка употреба интензификаџије огледа у превази прагматичке стране исказа („ексклузивно / ненадмашно / без премца X”) над његовом јасноћом.

У трећем раду разматра се интензификаџијски потенцијал лексема са (примарним) значењем негативне квалификаџије, и то тако што се из когни-

тивне перспективе испитују семантика и употреба негативних интензификатора и афирмативних квалификатора који се често употребљавају у колоквијалном, али и књижевном језику, при чему су најфреквентнији у омладинском жаргону (нпр. *сѝраѝан* / луд провод, *сѝрава* ауто, *сѝраѝно* добра утакмица и сл.). Анализа ослоњена углавном на радове З. Кевечеша и Л. Талмија показује, између осталог, следеће: концепт негативног подразумева сложеније когнитивне процесе јер је садржајно богатији; семантичка и прагматичка вредност интензификатора почивају на два ослоња: концепту јаких емоција као снажних покретача психичких (и физичких) реакција и на реинтерпретацији концепта *лоѝеѝ*, *аѝресивноѝ*, *девијанѝноѝ*; у основи интензификације је снага *сѝраѝноѝ*, стога претећег и лошег, која фигурира као динамичка подлога делања; негативни интензификатори имају следеће функције: (а) повећавају илокутивну снагу исказа, (б) доприносе ефикаснијем и бржем придобијању саговорникове пажње, (в) подстичу јаче емотивно учешће слушаоца /саговорника, због чега су њихова основна прагматичка обележја емфатичност и афективност – „кажем X јер (а) део исказа и/или читав исказ желим да истакнем, (б) хоћу да побудим саговорникову пажњу и (в) да, поред основног садржаја поруке, саопштим своју емоцију”.

Друго поглавље, посвећено глаголској деминуцији, чине два рада: *Коѝниѝивни аѝеѝѝи деминуције ѝлаѝола у срѝском језику* (стр. 77–102) и *Деминуѝивно-пѝјоративни ѝлаѝоли изведени суфиксима -ака, -ара и -ата* (стр. 103–135).

У првом потпоглављу феномен глаголске деминуције посматра се из два угла. Језичко осећање носилаца српског језика као матерњег, те употребна вредност и семантички опсег глаголских умањеница испитују се анкетом, чији је циљ да утврди следеће: који суфикси доминирају у творби девербативних деминутива; који се суфикси поимају као индуктори највећег степена умањености; какви су обим и садржај адвербијалног спектра инхерентног глаголским умањеницама и како изворни говорници српског језика разумеју глаголску деминуцију. Резултати анализе показују изразиту доминацију суфикса *-уѝка* (62,97%), који, према мишљењу изворних говорника српског језика, има и највећи потенцијал умањивања (*сѝавуѝкаѝи*, *леѝуѝкаѝи*, *свируѝкаѝи*, *резуѝкаѝи*). У улози доминантних адвербијалних дескриптора радњи исказаних деминутивним глаголима јављају се прилози *мало* и *ѝома-ло*, док се као најзначајнија обележја глаголске деминуције издвајају снижена динамика, чија је последица смањен интензитет, и темпорална сегментација, која се доводи у непосредну везу са итеративношћу. У другом делу овог потпоглавља глаголској деминуцији приступа се с аспекта концептуализације радње исказане глаголским евалутивима, а та концептуализација се ослања на уопштено поимање делања, активности и времена. Анализа показује некореспондентност семе *мало* са евалуацијом и открива узроке маргинализације афективних значења деминутивних глагола.

У другом потпоглављу детаљно се испитује семантика деминутивно-пѝјоративних глагола изведених суфиксима *-ака*, *-ара* и *-аѝа*, међу којима значајну улогу имају глаголи кретања и производње звука, чија се фигуративна значења везују за непримерене облике понашања (*врѝараѝи*, *вуѝараѝи* /се/, *клаѝараѝи* /се/) и непожељне начине говорења (*млаѝараѝи* /језиком/, *луѝаѝаѝи*, *луѝеѝаѝи*, *ломаѝаѝи* и др.). У складу с полазиштима когнитивне

семантике, ови глаголи се посматрају на основу концептуализација радњи које су њима именоване, чиме се добија слика ванлингвистичке стварности, природно и нужно уткана у језик. Поред тога, ауторка уочава да се глаголи изведени (од различитих основа) поменути суфиксима у нашим великим описаним речницима не представљају на исти начин. Стога се намеће још један задатак: како – полазећи од разумевања радње као модификацији подложног ентитета – испитати могућност њиховог увршћивања у глаголе субјективне оцене и на темељу доминантних семантизација најфреквентнијих деривата посматрати претпостављену уређеност овог скупа глаголских твореница. Одговори дати на ово сложено питање представљају корисан прилог лингвокултурологији и лексикографији. Анализа, између осталог, показује да негативан аксиолошки став, па и пејорација, потичу од неповољне оцене која долази из ванлингвистичке сфере, што узрокује презрив однос према радњама које је пожељно не чинити уопште (нпр. *йџужакайи*) или их чинити што ређе (нпр. *сељакайи /се/*), а да би, ради уједначавања лексикографског представљања семантике ових глагола и прецизности, било добро – поред навођења квалификатора *дем.* – назначити домен употребе „у експресивном говору”, али уз експлицитније означавање пејоративности или пејоративног потенцијала, нпр.: „дем. (обично у експресивном говору најчешће са пејоративним значењем)” или „дем. често са пеј. значењем”.

Треће поглавље је најобимније и најобухватније – како са становишта предмета проучавања тако и с аспекта приступа грађи. Фигуративна значења која откривају карактеризацију човека у језичкој слици света српског говорника посматрају се на лексиси која означава живе и неживе појаве (зоолексемама, фитолексемама и реилексемама). Притом, ауторка се посебно задржава на жаргонизмима, што рад чини корисним за стилистичка проучавања српског језика, а методолошки прилагођен приступ овој теми примењује у настави српског као матерњег језика, што је драгоценост за ауторкин матични предмет на факултету.

Антропоцентрично усмерена семантичка деривација посматра се у оквиру опште метафоре *великог ланца йосйојања*, који подразумева аутентичан сплет и укрштај веза између изворних и циљних домена (поставке Џ. Лејкофа и М. Џонсона), при чему ауторка нуди своје виђење когнитивне потке семантичке деривације. Овој проблематици посвећена су следећа потпоглавља књиге: *О развоју фиџурајивних значења зоолексема у српском језику* (стр. 137–180), *О фиџурајивним значењима фиџолексема у српском језику* (стр. 181–203), *О (само)йоимању и именовану човека као неживог ениџиџеџа у српском књижевном језику – на йримејима адјекџивне реификације* (стр. 204–224) и *Реификација човека у српском жарџону* (стр. 225–241), *Човек у великом круџу йосйојања – коџниџивни йрисџиуј у раду линџвисџичке секције* (стр. 242–258).

Фигуративним значењима лексема које денотирају животиње, а такође и пејоративности, која им је чест пратилац, приступа се с аспекта теорије појмовне интеграције уз ослањање на когнитивну семантику. Развој фигуративних значења зоолексема посматра се као резултат сусрета двају поддомена обухваћених *великим ланцем*, тј. *великим круџом йосйојејеџ*, те је приказан и схематски. Посебан део представља анализа зоолексема у описним речницима

са лексиколошког и лингвокултуролошког аспекта, као и с аспекта њихове лексикографске обраде.

Анализа фигуративних значења фитолексема (именица, укључујући и ониме, и глагола), која се на овом месту први пут објављује, показује да су флорално опојмљени апстрактни концепти дубоко укоренењени и у свести човека и у језику. Од бројних закључака издвојићемо следеће. За разлику од золексема, које своју фигуративност добрим делом дугују начину „понашања” животиње, тачније начину на које се то „понашање” поима из човековог угла, оно по чему се биљке битно разликују јесте недостатак (уочљиве) динамике, па смо склони да их сагледавамо као жива бића која су примарно реактивна (а тек секундарно активна). То показује номинација биљака на основу: боје (*бела рада*), грађе (*саса велика*), времена цветања или дозревања плодова (*мразњак*), деловања које има на човека (нпр. лековитости или токсичности: *џлућњак*, *жабљак ойровни*) и др. Виталност и благородност су најважнији елементи концепта биљке, што показује и истраживање антропонима и глагола који се односе на сетву. Антропоними мотивисани флоралном, дендронимском или уопште биљном основом (уп. *Ружа*, *Цвећан/а*, *Биљана* и сл.) имају ослонац у здруженим концептима лепоте, здравља и снаге. Виталност биљке понајпре се препознаје у њеној способности раста и развоја, па се зато и негативне појаве, посебно оне које настају на тешко објашњив начин или се не могу спречити, разумевају као стихијско ширење корова, сејање „злог семена”, или обрнуто – као експанзија добра. То наводи на закључак да је код појединих глагола смер колокације очекиван, и то захваљујући петрификованим метафоричним представама *доброг* и *лошег* у биљном и људском свету: *ушире се*, *чуи*а и *искорењује* оно што је негативно, а *уби*ре се и *жање* највећма оно што је ваљано и позитивно.

Последња два рада посвећена су реификацији, односно значењима речи које денотирају инанимантне ентитете, радње усмерене на њих и својства која им се приписују, а чија се фигуративна значења односе на човека и људске особине. Реификација би се метафорички могла представити као ауторефлексивна макета прототипа *људског*, јер њена улога јесте да човекове (апстрактне) особине – позајмљујући појмове из света предметности – представи као чулно доступне (нпр. *бурџија* „бесмислица, будалаштина”; *јарам* „ропство, угњетавање”). Когнитиван приступ грађи омогућава да се истражи начин структурисања представа о човеку, који се препознаје у метафоричним сценаријима семантичке деривације речи усмерених на именовање људског а са примарним значењем инанимантног. Таква визура је занимљива јер, за разлику од избора животињског или биљног света као изворног домена, у концептуализацију не укључује модел аутономних бића и облика њиховог бивствовања, већ је окренута човековом огледању у големом реквизитаријуму који је сам створио, именовао и њим опскрбио свој животни простор (зарад властитих потреба).

У истраживању (само)поимања и именовања човека као неживог ентитета у српском књижевном језику на примерима адјективне реификације опет се прибегава анкети. Она омогућава увид у организацију појединих концепата у целини, као и у поимање неких људских особина које из тих концепата произилазе, те наведени одговори отварају поглед на сачињеност и најважније

елементе сценарија. Анализа фигуративних значења десет придева (*мек, њврд, чврст, крут, оштар, њуи, њирок, њесан, дубок, њлињак*) употребљених уз именицу *човек* показује да се у реификацији огледа значајан фрагмент човековог перцептивно условљеног самопоимања и разумевања колективног бића. Структурисаност садржатеља, форма (објекта) и потенцијална (не)функционалност заступају концепте људских особина и понашања, што се јасно препознаје у фигуративним значењима разматраних придевских реилексема (уп. бити *мек, оштар* и сл.), али и у онима које припадају другим врстама речи (*смоњањи се, одмекнуњи; смоњанко, мекуњац* и сл.). Наведене особине значајне су у сфери карактеризације, а испољавају се, сагледавају и процењују у особеним сценаријима (деловања) чија језгра показују смер актуелизације фигуративног значења (уколико их нека лексема има више) – нпр. значења придева *мек* указују на то да се попустљивост, лака промена мишљења и става поимају као резултат емотивности и слабости (према другима), због чега *мекоћа*, осим позитивне стране (*добар, добродуњан, дуња* и сл.), има и негативну страну, која се тумачи као превелика и непожељна подложност туђем утицају (уп. *мекуњац, млакоња, савињљив, њињав* и сл.).

Анализа реификације човека на материјалу српског жаргона доноси низ занимљивих закључака, од којих издвајамо нека. Одсуство осетљивости, интелигенције и култивисаности опажа се као одсуство fine „обраде” и суптилне, складне структуре (*дрво* = неосетљива особа, *њейаница* = глупак, *буздован* = будала, глупак, неотесан човек); карактеризација човека жаргонизмима који у књижевном језику денотирају инанимантне ентитете такође је повезана са поимањем пожељне структуре личности као чврсте, комплексне, кохерентне и стабилне (*крња* = особа без карактера); фаворизација урбаног начина живота очитује се у презривом ставу према физичком раду, посебно према бављењу земљорадњом (ружна жена, девојка = *ањов, лоњања, крамњ, моњика*); у поимању човека као предмета кључну улогу имају деанимација људског и анимација предметног света; парадоксално, удаљеност и контраст између изворног и циљног домена, који се најбоље огледају у опозицијама *живо – неживо, динамично – стњањично*, представљају главну покретачку снагу метафтонимије јер су, због своје различитости и привидне неспојивости, интелектуално провокативни, па је и когнитивни процес којим се доводе у везу изразито креативан.

Истраживања фигуративних значења зоолексема, фитолексема и реилексема усмерених на карактеризацију човека нашла су примену у раду средњошколске лингвистичке секције Фармацеутско-физиотерапеутске школе у Београду. Поступак је следећи. Полази се од примера из разговорног и књижевног језика, па се запажају начини сагледавања и именовања човека као животиње, биљке, материје, предмета или апстрактног појма. У основи овог рада је идеја Д. Вељковић Станковић да методика наставе језика треба да послужи не само унапређивању знања из језика него и обогаћивању језичког фонда и стицању бољег увида у узајамно прожимање језика, мисли и културе.

Књига Драгане Вељковић Станковић *Како мислимо речи. Прилози њроучавању коњнињивних ањекања срњске лексике* представља озбиљно и темељито истраживање семантике српског језика, корисно за бројне како

лингвистичке дисциплине (дериватологију, лексикологију, семантику, стилистику, прагматику, нормативистику, методику наставе језика) тако и интердисциплинарна истраживања (лингвокултурологију и етнолингвистику), а нарочито за методологију семантичких истраживања српског језика.

Драѓана Рајковић

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36/1, 11000 Београд, Србија
Dragana.Ratkovic@isj.sanu.ac.rs